SÜLEYMAN NAZİF'İN YAZILARINDA KARTACALI KOMUTAN HANNİBAL'E DAYALI ANALOJİK AKIL YÜRÜTMELER ÜZERİNE BİR SORGULAMA

Bahri ATA*

Giriş

Süleyman Nazif (1869-1927), Mütareke Döneminde 9 Şubat 1919'da, kendi çıkardığı *Hâdisât* gazetesinde yazdığı "Kara Bir Gün" adlı yazısı[1], 23 Ocak 1920'de Darülfünun'daki Pierre Loti günü hitabesi[2], eserleri, düşündürücü nükteleriyle[3], şarkı sözleriyle[4] kültürümüzün mümtaz şahsiyetlerinden biridir.

Diyarbakır'da iken buradaki Hristiyan eğitim kurumları üzerine Sadrazama yazdığı 2 Temmuz 1892 tarihli layiha, vatanperverlik yolunda gelecekte yapacaklarının bir öncüsü niteliğindedir[5]. 1894'te ikamete mecbur edildiği Bursa'da Hüdavendigar Vilâyet Mektupçusu iken Sultan II. Abdülhamid'e telgraf çekerek, tutuklanan Mülkiye öğrencilerinin affedilmesine vesile oldu[6]. 1898'de on yıl boyunca yakın dostu Mehmet Ali Aynî ile mektuplaşmaları otuzlu yaşlardaki Nazif'in düşüncelerine birer kanıt niteliğindedir[7]. Trabzon Valisi iken boykot hareketi üzerine hükümete yazdığı 4 Kasım 1911 tarihli raporu[8], Bağdat Valisi iken 15 Ocak 1915 tarihli Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya çektiği telgraf metni, nasıl bir devlet adamı ile karşı karşıya olduğumuzu ispat niteliğindedir[9]. Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden ve İaşe Nazırı Kara Kemal'e yazdığı mektup, etkin vatandaş kimliğine de sahip olduğunu göstermektedir[10]. 2 Aralık 1918'de Erzurumlu Raif Hoca ile birlikte Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı[11].

Millî Mücadele döneminde Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa'nın, 12 Ekim 1919'da Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in öldürülmesi ile ilgili Kuvayı Milliye'nin alakası olmadığı ve her türlü alçaklık ve cinayet erbabının yakalanmasında hükümete yardım edileceğine dair muharrirîn-i Osmaniye'den Süleyman Nazif'e doğrudan yazdığı mektup, o yıllarda emekli Nazif'in bir

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Eğitimi, bahriata@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2214-0560

1 "Kara Bir Gün" yazısı için, bk. İbrahim Alâettin [Gövsa], *Süleyman Nazif, Hayatı, Kitapları, Mektupları, Fıkra ve Nükteleri,* İstanbul, 1933, s.115-117.

2 Pierre Loti hitabesi için, bk. Süleyman Nazif, *Mehmed Âkif*, İstanbul, 1971, s. 93-111.

3 Bu nükteler için bk. İbrahim Alâettin [Gövsa], age., s.230-269.

4 Mesela "Derdimi ummana döktüm âsumâna inledim" (Bestekâr: Şerif İçli), "Bahar olsa çemenzâr olsa âlem handedâr olsa" (Bestekâr: Fahri Kopuz)

5 Ahmet Türkan, "Osmanlı'da Yabancı Okullar Konusu: Süleyman Nazif'in Diyarbakır'daki Hristiyan Eğitim Kurumlarına Dair Layihası Üzerine Bir Değerlendirme", *TALİM,* 2021, 5(1), 77-100.

6 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, I. Cild, Ankara, 1968-1969, s. 218.

7 Anonim, "Süleyman Nazif ile Mehmet Ali Ayni Arasında Gizli Kalmış Münakaşa ve Neşredilmemiş Mektuplar", *Vakit,*1-27 Birinciteşrin 1942.

8 Y. Doğun Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İstanbul 2003, s. 163-164.

9 Mustafa Fırat Gül, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sıcağında Hafız Hakkı Paşa-Süleyman Nazif Tartışması", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2021, 8(24), s. 484.

10 İbrahim Alâettin [Gövsa], age., s. 135-138.

11 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1. Cilt, 4. Baskı, Ankara 1997, s.19-20.

gazeteci kimliğiyle kamuoyundaki etkisini de göstermesi açısından mühimdir[12]. Malta'da sürgünde iken Ali Kemal'e yazdığı ve fırsatçı Ali Kemal'in de *Peyam-ı Sabah'ta* kamuya açık yayımladığı özel teşekkür mektubu, kısa süren bir ümitsizlik ve yeis hâlinin bir göstergesi olarak günümüze geldi[13]. Dârülfünûn'da 29 Mart 1922'de "Fuzûlî ve Mülâhazât-ı Felsefesi" üzerine bir konferans veren Rıza Tevfik'e "Fuzuli Türk'tür, Azeri Türk'ü" deyince Dârülfünûn grevini de istemeden ateşledi[14].

Süleyman Nazif, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın tavsiye ve zorlamasıyla Pierre Benoit'den (1924) *Lübnan Kasrı'nın Sahibesi* adlı romanı, Hariciye Vekaleti adına Türkçeye çevirdi ve 1926'da Matbaa-i Amire'de basılarak, ilgili kurumlara dağıldı[15]. Hükûmetin; bu çeviri işiyle, yaşlı Süleyman Nazif'e maddi destek de vermek istediği anlaşılmaktadır. 4 Ocak 1927'de vefat ettiğinden bir sonraki gün, Türk Devleti; defin işlemlerinin İstanbul Belediyesi tarafından yapılması talimatını verdi. İstanbul'da Edirnekapı Mezarlığı`na defnedildi.

İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu'nun (1977) ve Bingöl'ün (2016) Süleyman Nazif Bibliyografyalarından anlaşılacağı üzere hakkında pek çok eser yazılmıştır[16]. Ancak Süleyman Nazif gibi aydınların yazılarından, her kuşağın istifadesi kendi ihtiyaçlarına göre apayrı olacaktır.

Gazeteci Süleyman Nazif'in yazılarına toplu bir şekilde göz atıldığında ortalama 2-3 yıl ara ile yazılarında ne yapıp edip Kartacalı Hannibal (MÖ 247-183/181) ile genelde yaşanan bir olay ve liderle kurduğu analojik akıl yürütmeler hemen dikkati çekmektedir. Süleyman Nazif, yazılarında bazen Hannibal'i Cengiz Han ile karşılaştırmış, bazen Şeyh Şamil, Yusuf İzzet Paşa ve Mustafa Kemal ile Hannibal'in benzerliklerini ileri sürmüştür. Süleyman Nazif ülkemizde bu türden tarihsel analojilere yazılarında yer veren öncü gazetecilerden oldu. Bu makalenin amacı; gazeteci kimliği ile Süleyman Nazif'in yazılarında ileri sürdüğü bu analojik akıl yürütmeleri, bütüncül ve derinlemesine çeşitli sorular açısından incelemektir[17]. Aşağıda, önce çalışmanın temel kavramlarına ve taban alanına (yani Kartacalı Hannibal) yer verilecektir.

Metafor ve analoji, değişik gayelerle filozofların, edebiyatçıların, hukukçuların, siyasetçilerin, öğretmenlerin ve gazetecilerin vb.nin başvurduğu çıkarım ve anlatma araçlarıdır. Örneğin rahmetli Prof. Dr. Nihat Keklik (1990), filozofların eserlerinde kullandıkları metaforları incelemiş ve maç, mağara, ağaç, deniz, amfitiyatro, çoban, yanardağ, otel koridoru gibi metaforlara dayalı anlatımlar yaptıklarını göstermiştir[18]. Baggini ve Fosl'a (2010) göre ise mağara, gemi, güneş, saat gibi unsurlar metafor değil, "analoji'dir". Metafor, Grekçe metaphorameta (öte) ve phrein (taşımak) kelimelerin-

[12] Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 4 (1919). İstanbul 2000, s. 276; Ayrıca bk. Bekir Sıtkı Baykal*, Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1989. s. 17.

[13] Beşir Ayvazoğlu*, 1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, İstanbul, 2006. s. 45-47. Mehmet Âkif Ersoy'un Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda yazdığı "Süleyman Nazif'e" adlı şiirin Nazif'in silkinmesine vesile olduğu söylenebilir.

[14] Ayvazoğlu, age., s. 52-53.

[15] Benoit, P., *Lübnan Kasrının Sâhibesi.* (Müt. Süleyman Nazif). İstanbul,1926, bk. Şuayp Karakaş, *Süleyman Nazîf,* Ankara, 1988, s. 253. Bu Fransızca eseri Türkçeye çevirirken, Süleyman Nazif'in Cemal Paşa aleyhine cümleleri atlaması ya da tashih etmesi, ona olan minnettarlığının bir göstergesidir. Bazı kişiler Birinci Dünya Savaşı sırasında Süleyman Nazif ve Cenab Şahâbeddin'in Cemal Paşa'dan bir armağan/küçük servet aldığını iddia etmektedir (bk. Çankaya, 1968-1969:961).

[16] İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu, *Süleyman Nazif Bibliyografyası*, Türk Kültürü, 1977, Cilt 15, sayı 172 ve Ulaş Bingöl, "Süleyman Nazif Bibliyografyası", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Said Paşa ve Süleyman Nazif Özel Sayısı, 2016, 15, 145-156.

[17] Merve Çakır Kaytancı, *Felsefi Bir Öğrenme Ortamı Olarak Matthew Lipman'ın Sorgulama Topluluğu,* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022. s. 132. ve Matthew Lipman, *Thinking in Education,* 2nd. edition, Cambridge, 2003, s.238.

[18] Nihat Keklik, *Felsefede Metafor, Felsefe Problemleri'nin Metafor Yoluyla Açıklanması,* İstanbul 1990 s.1-7.

den oluşmaktadır. Yani "bir yerden başka bir yere götürmek" anlamına gelmektedir. Monroe Beardsley "Metafor minyatür şiirdir."[19] derken, metaforun edebiyat kategorisindeki yaratıcı gücüne işaret etmektedir. George Lakoff ve Mark Johnson'un bilişsel ve dilbilimsel görüşlerine göre ise "Metafor, kelimelerin değil, kavramların niteliğidir." ve "Metafor çoğunlukla benzerliğe dayanmaz."[20].

Analoji ise klasik Türk felsefe dilinde temsil, mümâselet, müşâbehet, teşbih, delil-i şebeh, müşakele gibi kelimelerle karşılanmıştır[21]. Çankı'ya (2021) göre temsil kelimesini örfi kavme uyarak mantığa, mümâseleti tabiat ilimlerine tahsis etmek daha uygundur[22]. Oswald Spengler (1918) *Batı'nın Çöküşü* adlı kitabında şöyle yazıyor: "Ölü şekilleri tarif edebilmek için vasıta, matematiğin kanunudur. Canlı şekilleri anlamak için ise "analoji"dir. Bu vasıtalarla biz dünyadaki kutuplaşmayı ve devamlılığı ayırma imkânını buluruz"[23].

2008'de, 61 tarih öğretmeni üzerine yaptığım bir araştırmada tarih öğretmen adaylarının analojilerini üç kategoride değerlendirmiştim. Bunlar şöyledir; geçmişteki iki olay arasında kurulan analojiler, güncel ve tarihsel olaylar arasında kurulan analojiler, tarihsel terimleri benzer güncel terimlerle açıklamaya yönelik analojiler. Bu çalışmada öğretmen adayları tarafından Osman Bey/Mustafa Kemal Paşa, İlteriş Han/Mustafa Kemal Atatürk, Saddam Hüseyin/Şeyh Sait türünden analojiler kurulduğu da görülmüştür. Mesela İlteriş/Mustafa Kemal Atatürk analojisinin; öğretmen adayları tarafından bizzat icat edilmiş değil, öğrenilmiş bir analoji olduğuna dikkat çekmiştim[24].

Şeyihoğlu, Özgürbüz ve Elif Torun (2022) araştırmalarında analojileri; ilişkilerine, sunuma formatına, durumuna, görevine, zenginlik düzeyine göre ve kişisel analojiler olarak çeşitlendirmektedir. Bu çalışmada 2020-2021 eğitim öğretim döneminde okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan analojilerin ağırlıklı olarak "kişisel analoji" türünde ve basit düzeyde olduğunu ortaya koydular[25]. Güçlü analoji büyük ya da belirleyici sayıda benzerliklerin fazla, farklılıkların olmadığı analojidir. Zayıf analoji bunun tam tersidir[26].

Matthew Lipman'ın yaratıcı düşünmenin bir alt türü olan yükseltici (amplificative) düşünme dediği bir düşünme tarzı vardır. Burada tümevarımsal bir yolla, analoji ve metaforların kullanılması bilişsel hamlelere işaret etmektedir[27]. Gültekin (2013), altmış beş farklı akıl yürütmeden söz etmektedir. Bunların arasında analojik akıl yürütmeyi, benzerliğe dayalı akıl yürütme olarak Türkçe'ye kazandırmaktadır[28]. Lipman'a göre ise analojik akıl yürütme, şeylerdeki terimlerin belli oranda benzerliğinden çok, ilişkilerin benzerliği açısından orantılılık gösterebileceğini farz etmektir[29].

---

[19] Çevirenin Ön sözü: Metafora Dönüş, bk. George Lakoff ve Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil İçinde*, çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul 2010, s. 11-18.
[20] George Lakoff ve Mark Johnson, age., s. 13.
[21] Mustafa Namık Çankı, "Analogie" (Analoji) Maddesi, *Büyük Felsefe Lûgatı*,1 A-E, Yay. hzl. Recep Alpağıl, İstanbul 2021, s. 320.
[22] Çankı, age., s. 321.
[23] Oswald Spengler, *Batı'nın Çöküşü,* İstanbul 1978, s. 20.
[24] Bahri Ata, "Türk Tarih Öğretmen Adaylarının Tarih Eğitiminde Analoji Anlayışları" *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi,* (Ed). M. Safran ve Dursun Dilek, İstanbul (2008), s. 302.
[25]Ayşegül Şeyihoğlu, İbrahim Emrah Özgürbüz ve Elif Torun, İlköğretim 4-5-6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Analojilerin İncelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 2022, 55, s. 351.
[26]Julian Baggini ve Peter S. Fosl, *Filozofun Takım Çantası,* çev. İrem Koyuncu, İstanbul 2022, s. 85-87.
[27] Matthew Lipman, *Thinking in Education,* 2nd. edition, Cambridge, 2003, s. 249-250.
[28] Fatma Gültekin, *Ortaöğretimde Tarih Derslerinin Öğrencilerin Akıl Yürütmeleri Üzerine Etkisi (Aksaray İli Örneği),* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013 s. 79-80.
[29] Lipman, age., s. 250.

Günümüzde yaşayan ya da geçmişte yaşamış iki liderin, iki sanatçının, iki bilim insanın, iki komutanın karşılaştırılması iki nesneyi betimlemenin ötesinde daha büyük entelektüel çaba ister. Plutarkos, *Vitae (Hayatlar)* eserinde Yunan ve Romalı tarihî şahsiyetlerin hayatlarını yan yana anlatırken, karşılaştırırken, tarihçilik iddiasında değildi. 29 Ağustos 2002 tarihli İngilizce *The Guardian* gazetesinin, Amerikan Başkanı George W. Bush ve Churchill'in liderliklerini; liderlik özellikleri, faaliyetleri ve aldıkları önemli kararlar açısından analojik bağlantılar kuran bir yazı dizisini okuyucularına sunarken[30] de yaşanılan zamanı anlamlandırmada, okuyucularına yardımcı olma kaygısıyla hareket ettiği düşünülebilir.

Şimdi gazeteci Süleyman Nazif'in analojik akıl yürütmelerinde Nazif için taban alanı (bilinen konuyu) oluşturan Kartaca ve Komutan Hannibal'i[31] kısaca okuyucuya tanıtmak yerinde olacaktır. Çünkü bu bilgiler, "Bulgular ve Yorumları" kısmında Nazif'in Hannibal'e ilişkin verdiği bilgi kırıntılarını da daha anlamlı hâle getirecektir.

Kartaca, MÖ 814'te (?) Fenikeli gemiciler tarafından Tunus yarımadasında bir ticaret kolonisi olarak kuruldu. Coelius Antipater (MÖ 120), Quintus Fabius Pictor (MÖ 200), Polybius'un, Livy'nin tarihleri Hannibal savaşları ile ilgili temel kaynaklardır[32]. ABD ve Sovyet Rusya arasındaki Soğuk Savaş döneminde İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee'nin (1965) kaleme aldığı *Hannibal'in Mirası* adlı kitap da modern çağlarda Hannibal literatürüne önemli katkıdır[33]. Kartaca, Aristokrasinin yönettiği büyük bir ticaret devletine dönüştü. Hannibal, komutan Hamilcar Barca'nın (öl. MÖ 229) üç oğlundan (Hannibal, Hasdrubal ve Mago) biri olup, MÖ 221'de damat Hasdrubal'ın ölümünden sonra yirmi altı yaşında ordunun başına geçti[34]. MÖ 218'de İspanya'nın ve Kuzey Afrika'nın savunmasını kardeşi Hasdrubal'a bıraktı ve Roma'ya yöneldi. Roma Cumhuriyeti'ne karşı Trebia (MÖ 218), Trasimenus (MÖ 217) ve Cannae (MÖ 216) savaşlarını kazandı[35]. Romalı oğul P. Cornelius Scipio (Africanus) MÖ 209'da Kartaca'nın İspanya'daki üssü Yeni Kartaca'yı ele geçirdi. MÖ 206'ya gelindiğinde Romalılar İspanya'dan Kartacalıları attılar[36]. MÖ 12 Ekim 202'de Scipio, şimdiki Tunus'ta Hannibal'e karşı Zama zaferini kazandı. Hannibal, Selevkoslar Kralı III. Antiokhos'a sığındı ve askeri danışman olarak görev yaptı. MÖ 190'da Magnesia Muharebesinde Romalılar, III. Antiokhos'un ordusunu yendiler. Bu savaşta Hannibal küçük bir donanmaya komutanlık yaptı. Romalılar, Apameia Barış Anlaşması`na Hannibal'in teslimi ile ilgili bir madde koydular. MÖ 187'de Hannibal, Bithynia (Bitinya) Kralı I. Prusias'ın hizmetine girdi ve Pergamon Kralı II. Eumenes ile savaşta, Bithynia deniz kuvvetlerine komuta etti[37]. Bu savaşta askerlerine Pergamon gemilerine mancınıkla zehirli yılan dolusu çömlekler attırdı[38]. Eski kaynakların Libyssa (Dil ovasında bir yer) dedikleri

---

[30] Ayşegül Nihan Erol Şahin, *Tarih Öğretiminde Analoji Yönteminin Kullanılmasının Ortaöğretim Öğrencilerinin Tutumlarına, Başarılarına ve Tarihsel Düşünme Becerilerine Etkisi,* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014. s. 61.

[31] Kartacalı Hannibal'i daha iyi tanımaları için öğrencilere yönelik resimli bir yardımcı kitapçık hazırlayan M. Çağatay ULUÇAY (1956) ve Erzincan Lisesi Tarih Öğretmeni Necati KOTAN'ı (1968) rahmetle anıyorum. Özellikle Uluçay`ın (1956, s.14), Hannibal büstünün bir çizimini verip altına yazdığı "Resmi inceleyerek, Anibal'in karakteri hakkında bir şeyler söylemeye çalışınız." sorusuyla döneminin ilerisinde ve çocuk merkezli tarih eğitimi anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

[32]Andrew Feldherrand, Grant Hardy (Ed.), *The Oxford History of Historical Writing,* Volume 1: beginnings to ad 600, Oxford 2011, s. 267, s.320.

[33] Arnold J. Toynbee, *Hannibal's Legacy: the Hannibalic War's effects on Roman Life*, vols 1 and 2, London 1965.

[34] Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi,* I. Cilt, Ankara 1987, s. 211-233.

[35] Murat Orhun, "Kartaca'lı Hannibal", *Dr. Kemal Daşçıoğlu'na Vefa Kitabı,* (Ed.) Mithat Aydın ve Süleyman İnan, Ankara 2020, s.711.

[36] Demircioğlu, age., s. 249.

[37] Richard A. Gabriel, *Hannibal The Military Biography of Rome's Greatest Enemy*, Washington 2011, s.222.

[38] Nic Fields, Osprey *Büyük Komutanlar Hannibal,* çev. Barbaros Uzunköprü, İstanbul 2021, s. 58.

yerde ikamet etti ve burada MÖ 183/181'de II. Prusias'ın[39] (?) kendisini Romalı askerlere teslim edeceği kaygısıyla yüzüğündeki zehri içerek altmış dört yaşında intihar etti. MÖ 146'da Kartaca düştü ve Romalılar tarafından mezar taşlarına varıncaya kadar tahrip edildi[40]. MÖ 46'da yani yüzyıl sonra Julius Caesar [41] döneminde İtalya'dan göçmenler getirilerek Kartaca'nın yıkıntıları üzerinde bir Roma kolonisi inşa edildi[42].

Emil Ludwig, Napoleon üzerine yazdığı kitapta Napoleon'un Saint Cloud'taki çalışma odasında Hannibal ve Scipio'ya ait büstlerin olduğunu ifade eder[43]. Napoleon kendi durumunu Şarlman'a benzetmektedir. Napoleon'a göre Hannibal'in savaş yapılacak kritik araziyi belirleme ve onu kendi yararına kullanabilecek keskin bir gözü vardı[44]. Yenilgiden sonra sekreteri ile yaptığı bir konuşmada, Napoleon'un "Hannibal gibi intihar mı? Bunu zayıflara ve hastalıklı zihinlere bırakın! Kaderimde ne olursa olsun, asla hayatımı tek bir gün bile kasdî olarak kısaltamam" dediği ileri sürülmektedir[45]. Napoleon, hasta yatağında Hannibal'in seferleri kitabını yüksek sesle okutmuştur[46].

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930'ların siyasi konjektüründe Anadolu'da hak iddia eden Mussolini hükûmetine karşı Roma'nın rakibi Kartacalı komutan Hannibal'in mezarını bulma talimatı vermesi üzerine kurulan bir komisyon, 10-12 Şubat 1935'te bir çalışma ile yöre halkı tarafından "Anibal Tepesi" olarak adlandırılan yere sembolik olarak Hannibal'in anıt mezarı dikildi[47].

Hannibal'in ölümünden dört asır sonra Kartaca kıyısındaki Leptis Magna şehrinde doğan Roma imparatoru Septimius Severus, Libyssa'daki (Dil İskelesi yakınlarında) Hannibal tümülüsünü beyaz mermerle kaplattı[48]. 1907'de *Bosporus* adlı Almanca dergide Alman Arkeolog Th. Wiegand'ın Yılanca-Yalanca (ya da İbriktar) Bayırındaki manastır külliyesinin mezar üzerine yapıldığını iddia etmişti[49]. Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba'nın, Hannibal'in hayatına olan özel ilgisi ve 15 Temmuz 1968'deki Türkiye'ye ziyaretinde Hannibal'in anıt mezarını da görmek istemesi, gerçek mezarın nerede olduğu ile ilgili tartışmaları canlandırmıştır. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in, Hannibal'in anıt mezarı olarak önerdiği yer, Dil İskelesindeki (Libyssa), Gebrez Tepe'sindeki bir yatır mezardır[50]. Topograf ve yerel tarihçi Avni Öztüre'ye göre Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi`nde "Dil Baba ya da Dil Dede Türbesi" olarak geçen yer burasıdır. Öztüre'ye göre Alman Arkeolog Th. Wiegand işaret ettiği yerin Hannibal mezarı olması kuvvetle muhtemeldir[51].

Süleyman Nazif, gençliğinde Hannibal'i nerede ve ne zaman öğrendi sorusu da önümüzde durmaktadır. 1923'teki yazısında Süleyman Nazif, Kartacalı komutanın hayat öyküsünün kırk yıldır

---

[39] Kaynaklar hangi Prusias'ın yani I. mi?, II. mi? konusunda net bilgi vermemektedir. MÖ 182, II. Prusias'ın tahta geçtiği tarihtir.

[40] Demircioğlu, age., s. 268.

[41] MÖ 63'de Catilina ayaklanmasının tertipçilerine verilecek ceza hakkında senatoda konuşma yapan Julius Caesar Kartaca hakkında şöyle diyordu: "...Aynı şekilde birçok kere Kartacalılar gerek barışta gerekse mütareke sırasında nice yapılmayacak şeyler yaptıkları halde, bütün Kartaca savaşlarında atalarımız hiçbir zaman fırsat düşmüşken bile, misillemede bulunmadılar; onlara hakettikleri şeyi yapmaktan çok, nasıl davranmanın kendilerine yakışacağı üzerinde duruyorlardı." bk. Sallustius, "Julius Caesar'ın Bir Söylevi", çev. Güngör Öner, Yansıma, 1 (8) 1972, s. 289.

[42] Barry Strauss, *Tarihe Yön Veren Komutanlar*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul 2012, s. 35.

[43] Emil Ludwig, Napoleon, çev. Atakan Akçalı, İstanbul 2010, s. 165.

[44] Richard A. Gabriel, age., s.124.

[45] Emil Ludwig, age., s. 440.

[46] Emil Ludwig, age., s. 547.

[47] Avni Öztüre, *Resim-Fotoğraf-Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi,* İstanbul, 1969. s. 174 ve Murat Orhun, agm., s.733. Günümüzde burası TÜBİTAK Gebze Yerleşkesi içinde kalmaktadır.

[48] Richard A. Gabriel, age., s.222.

[49] Avni Öztüre, age., s. 174. Cemal Paşa, *Hatıralar*'ında (2001; 358)1916'da ordu kasasından verdiği para ile Berlin Eski Eserler Müzesi Müdürü Prof. Wiegand'a Suriye ve Filistindeki eski eserlerle ilgili bir albüm hazırlattığını yazmaktadır.

[50] Arif Müfid Mansel, "Hannibal'in Mezarı", *Belleten*, Cilt 32, sayı 128, 1968, s.551.

[51] Avni Öztüre, age., s. 175.

dikkatini çektiğini belirtmektedir[52]. Bu yazıya dayanarak Süleyman Nazif'in Hannibal'ın hayat hikâyesine ilgisinin 1880'lerde başladığı anlaşılmaktadır. Süleyman Nazif, Hannibal ismi ile okulda umumî tarih kitaplarında karşılaşmış olabilir. Dönemin gazete ve mecmuaları da fen ve tarih bilgisi açısından oldukça zengindir. Hannibal üzerine elimize ulaşan Osmanlıca müstakil eser, Mehmet Tevfik'in 1303'te (1887/1888) yazdığı *Anibal* (Şirket-i Mürettibiye Matbaası) adlı kitapçıktır. Bir de Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından Hüseyin Remzi'nin 9 Temmuz 1897'de padişaha sunduğu *İskender-i Kebir, Anibal ve Jül Sezar Nasıl Mazhariyete Nail Olurlardı?* adlı 54 sayfalık kitapçık göze çarpmaktadır. Ahmet Refik Altınay'ın *Ordu ve Donanma* dergisindeki "Anibal" yazıları 1914 tarihlidir. Süleyman Nazif daha çocukken, Mardinli bir Ermeni Papazın yardımıyla Fransızca öğrendiğine göre[53] Kartacalı Hannibal'i Fransızca tarih kitaplarından da daha ayrıntılı öğrendiği düşünülebilir.

Yücel Öztürk (2014), Mert Kızılaslan (2018), Kadir Baycan'ın (2019), Prof. Dr. Muhammet Gür'ün danışmanlığında yaptıkları tezler ve İbrahim Ay'ın (2016) Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu'nun danışmanlığında yaptığı tez olmasaydı Süleyman Nazif'in Kartacalı Komutan Hannibal'e dayalı analojik akıl yürütmelerini fark edemeyecektim. Bu çerçevede gazeteci Süleyman Nazif'in 1909 ve 1926 yılları arasında 8 yazısını tespit edebildim. Bu yazılar; *Osmanlı, Yeni Tasvir-i Efkâr, İçtihad, Hâdisât, Servet-i Fünun*, İleri ve *Türk Hava Mecmuası* gibi gazete ve süreli yayınlarda çıkmıştır. Çalışmanın alt soruları aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

1. Süleyman Nazif (1909), Hannibal-Hareket Ordusu analojik akıl yürütmesinde kurulan ilişki mantıklı mıdır?

2. Süleyman Nazif (1909), Hannibal-Şeyh Şamil analojik akıl yürütmesinde kurulan bağ uygun mudur?

3. Süleyman Nazif (1913), Hannibal-Cengiz analojik akıl yürütmesinde kurulan bağ uygun mudur?

4. Süleyman Nazif (1916), Hannibal-Süleyman Askeri analojik akıl yürütmesinde güçlü ve zayıf yanlar nelerdir?

5. Süleyman Nazif (1918), Hannibal-Ahmet İzzet Paşa analojik akıl yürütmesinde güçlü ve zayıf yanlar nelerdir?

6. Süleyman Nazif (1919), Hannibal-Mehmet Âkif analojik akıl yürütmesinde kurulan bağ uygun mudur?

7. Süleyman Nazif (1923), Hannibal-Mustafa Kemal Atatürk analojik akıl yürütmesinde güçlü ve zayıf yanlar nelerdir?

8. Süleyman Nazif (1926), Hannibal-Koca Ragıp Paşa analojik akıl yürütmesinde güçlü ve zayıf yanlar nelerdir?

Bulgular ve Yorumları

1. Süleyman Nazif, Hannibal, Hareket Ordusu ve Osmanlılar

Süleyman Nazif, 21 Nisan 1909 tarihli *Osmanlı* gazetesinde "Hürriyet Ordusunda" *adlı yazısında***;**

"Enzâr-ı takdir ve iftiharı teshir eden şeylerden biri de gerek Ayastefanos, gerek Çekmece ahalisinin hâl-i sükûn-u emniyeti idi. Birer karargâh-ı askerî olan şu iki kasabada kadın, erkek, yerli, ecnebi herkes emniyetle dolaşıyor. Kadınlar en güzel kıyafetleriyle çocuklarının ellerinden tutarak Osmanlının müdafi'-i hürriyet ordusunu seyre geliyorlardı. Niçin setredelim? O kadar sevdiğimiz

[52] Süleyman Nazif "Müncî-i Azam", *İleri*, 23 Mart 1923.
[53] Halûk İpekten, "Ölümünün 31. Yıldönümünde: Süleyman Nazif", *Bilgi Aylık Meslekî Fikir Dergisi*, 1958, sayı.130-131, s.9.

askerlerimize geçen salı günü "Bu günün tam haftası" münfa'il olmuş ve hatta 'ale'l-ıtlâk askerlikten tevahhuş etmiştik. Artık **Anibal** namı enzâr-ı takdirimiz önünde bir müdafaa-i vatan timsalini irâ'e edemiyor, artık Plevne ismi hissiyat-ı mübâhâtımızı okşamıyordu. O bir haftalık mâcerâ-yı elîmin yâd-ı ehvâl ü infialini bugün Hürriyet Ordusu'nun muvacehe-i satvet ve intizamında ve cihan-ı istibdadı titreten bu kahraman ayakların altında müebbeden defnettik. Ve kani olduk ki bizim ordumuz, askerimiz, müdafi' ve hamiyet-kârımız yalnız bunlardır"[54].

Esasen bu analojik akıl yürütme mantıklı değildir. Süleyman Nazif bu satırları 31 Mart Olayı'nın (13 Nisan 1909) yaşandığı günlerde yazmıştır. Üst satırlarda bu ordu ile Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusu arasında bir benzetme (müşâbehet) kurulmaktadır. Daha sonra Hürriyet ordusu komutanlarının Hannibal olduğu ima edilmektedir. Yukarıdaki meseleler Osmanlı Devleti'nin iç polikaları ile ilgilidir. Hannibal, kardeşi Hasdrubal'ı ülke savunmasında bırakıp, İtalya'ya sefere çıktı.

Süleyman Nazif, 9 Haziran 1909 tarihli *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde "Siyaset-i Hariciyemizin Esasları" adlı yazısında;

"**Anibal**, İtalya'da düçar olduğu bir musibet üzerine ağlayarak, "Kartaca! Bedbaht Kartaca!.. Hatalarının cezasını ben çekiyorum!" demişti. Bugün millet-i Osmaniye **Anibal** mevki'indedir. Karşısında da bir memleket yerine bir fert bulunuyor. Bu fert de devr-i sâbıkı nefsinde temerküz ve teşahhus ettiren şahs-ı malûmdur."[55]

Süleyman Nazif bu ifadelerde milleti Hannibal'e, Sultan II. Abdülhamid'i Kartaca'ya benzetmektedir. Bu analojik akıl yürütmedeki bağ da uygun görünmemektedir. 27 Nisan 1909'da Meclis-i Millî´nin kararı ile Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildi. Hannibal`in, İtalya'ya yaptığı sefer, Roma Devleti`ni bitirmek için değil ittifakları zayıflatmak içindir. Hannibal'in Roma'yı alacak ağır kuşatma araç gereçleri de yoktur. Süleyman Nazif, I. Dünya Savaşı'nın o açlık ve hastalıklı günlerinde İttihatçıları eleştiren halk arasında çok yaygın olan o meşhur manzumesinde "Hasret olduk eski istibdada biz" nakaratı ile Kartaca analojisinden döndü.

2. Süleyman Nazif, Hannibal ve Şeyh Şamil

Süleyman Nazif, 10 Ağustos 1909 tarihli *Yeni Tasvir-i Efkar* gazetesinde "Şeyh Şamil" adlı yazısında:

"Şeyh Şamil muhitinin feyiz ve keremine mazhar olsaydı, belki **Anibal** kadar ihrâz-ı şöhret ederdi. Bununla beraber "Roma'yı hevl ve dehşetinden kurtaralım." sözüyle ihtiyarıyla Bursa civarında[56] hayatına hitam vermiş olan **Anibal**'a, Kafkasya, dağlarındaki mücâhedaât-ı medîdenin hatıratını Mekke-i Mükerreme'nin eyyam-ı hârre-i mücâveretine nakil ve defneden Şeyh Şamil kadar hiçbir kahraman benzemez. **Anibal** kadar Şeyh Şamil de milleti ve vatanı için çalıştı. Kafkasya'nın hem-âguş-ı sahab olan dağlarında otuz senelik kısmını Şeyh Şamil'in bizzat idare etmiş olduğu mücâhedât-ı kahramanâne bir hezîmet-i perişan ile hitâma erdiği zaman bu mücahidin azim ve himmeti yorulmamış yalnız memleketinin maddi ve manevi her kuvveti, her yara-i tahammül ve mukavemeti ezilmiş, kırılmış, bitmişti. Ruslar, Kafkasya'nın zabtını itmam için dünyada ne kadar vahşet ve mezalim kâbil ise hepsini, insaniyet ve tarihin gözü önünde, irtikâp ettiler. Şeyh Şamil'i

[54] Mert Kızılarslan, *Süleyman Nazif'in Bütün Eserleri (Ocak 1909-Temmuz 1909) (Metin-İnceleme-İndeks),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.126.

[55] Kızılarslan, agt., s.170

[56] Eski kaynaklar Hannibal'in Libyssa adlı bir yerde intihar ettiğini yazmaktadır. Libyssa, Gebze ve Yarımca (Brunga) arasında Diliskelesi civarında bir yer olmalıdır.

istîmâna mecbur etmek için ekinleri yakarlar, sürüleri zabtederler, köyleri yıkarlar; kadın, erkek, ihtiyar, çocuk ne kadar Kafkasyalı bulurlarsa hepsini kılıçtan geçirirler idi[57].

Bu analojik akıl yürütme geçmişteki iki olay arasında yapılmıştır. Süleyman Nazif, burada Rusların Şeyh Şamil (1797-1871) korkusu ile Roma'nın Hannibal korkusunu benzetmektedir. Şeyh Şamil ile Hannibal'in hayatları yan yana konduğunda, bu analojik akıl yürütmede kurulan bağ, diğer pek çok açıdan uygun değildir. Ancak yazı, o gün de gazete okuyucusuna Şeyh Şamil'i hatırlatması bakımından mühimdir. Şeyh Şamil şimdiye kadar okul tarih programlarımızda hak ettiği yeri almamış bir tarihi şahsiyet idi. Bu makalenin yazarı da bu büyük adamın ismini, Meslek Lisesi 1. sınıfta Şamil ismini taşıyan sınıf arkadaşının, teneffüslerde tıpkı Süleyman Nazif gibi ateşli ve coşkulu Şeyh Şamil anlatımları sayesinde öğrendi. Nihayet 2018'de *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* kitabında bir sayfanın ona ayrıldığı dikkati çekmektedir[58].

3. Süleyman Nazif, Hannibal ve Cengiz Han

Süleyman Nazif, 24 Temmuz 1913 (R.11 Temmuz 1329) tarihli *İctihad* adlı haftalık mecmuada;

"Bana altı yüz doksan dokuz senesinden evvelki vakay-i gayr-ı İslâmiye'den hangisini hikâye edecek olsanız heyecansız, halecansız dinlerim. **Anibal** mi?, Cengiz mi?..."Hangisi büyük?" diye sorsanız, benden alacağınız cevap "Anibal"dir."

Nazif'e göre o, "Çünkü bu büyük Kartacalı pek necîb bir maksada vakf-ı hayat etmiş, kişverlerden hûn ve ateş cereyan ettirmekle mahzûz ve münbasit olmayan bir kahraman-ı zî-şan idi."[59].

Süleyman Nazif, Ahmet Ağaoğlu ile giriştiği polemikte Hannibal ile Cengiz Han'ı karşılaştırdığı bu yazısında Hannibal'in büyük olduğunu iddia etmektedir.

Birer komutan olarak Hannibal ve Cengiz Han arasında bağ kurmak çok doğaldır. Mesela Hannibal ve Cengiz Han'ın savaş hilelerini kullanma açısından benzer yanları vardır. Ama yazı güncel ideolojik kaygılarla yazılmış bir polemik yazısı olup, kurulacak bağ için seçilen hedef alan uygun değildir. Cengiz Han ve torunlarının kurduğu devletler, Asya coğrafyasının kaderine uzun süre hükmetti.

II. Meşrutiyet dönemi, Sultani öğrencisi olan oğlunu tarih dersinden imtihan eden bir babanın, Hz. Ebubekir ile ilgili hiçbir şey bilmeyen çocuğunun Cengiz kimdir? diye sorulduğunda bülbül kesildiği ve bu işin vebalini Ziya Gökalp'e yüklediği bir dönem idi[60]. Ünlü tarihçi A. Zeki Velidi Toğan (1969), *Çengiz Han (1155-1227)* ders notunun ön sözünde İstanbul Dârülfünûnunda, fakültede 1927'de bir defa Cengiz Han'ın tarihini anlattığı bilgisini vermektedir. Yani Darülfünun Tarih bölümü mezunu öğretmenlerin bu bilgiyle mezun olduğu düşünülebilir. 1930'lu yıllarda Gazi Eğitim Enstitüsünde Tarih-Coğrafya Bölümü Hocası Dr. Hüseyin Namık Orkun da ortaokul öğretmeni olacak öğrencilerine sağlam bir genel Türk tarihi bilgisi verdi. Önceki bir çalışmamızda gösterdiğimiz gibi Atatürk dönemi basılan *Ortaokul için Tarih II* ders kitabının ilk baskısında Cengiz Han'ın resimleri tam sayfayı kaplarken diğer baskılarda mesela 1941 baskısında, resmin küçüldüğü dikkati çekmektedir. Bu makalenin yazarı da Cengiz Han ile daha ayrıntılı bilgilerini üniversitede lisans hocası rahmetli Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat'ın dersinde okuttuğu Harold Lamb'ın *Cengiz Han* adlı tarihî

[57] Kadir Baycan, *Süleyman Nazif'in Bütün Eserleri (1 Ağustos 1909-31 Aralık 1909) (Metin-İnceleme-İndeks),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 67.
[58] Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı,* Ankara, 2018, s. 29.
[59] İbrahim Ay, *Süleyman Nazif'in Dergi ve Gazetelerdeki Sanat ve Edebiyat Yazıları (1869-1927),* Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 207.
[60] Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp,* İstanbul 1951, s. 138.

romanı sayesinde edindi. Bir ortaokul öğretmeni iken liderlik yeteneğine sahip öğrencilerine bu kitabı hediye etti.

4. Süleyman Nazif, Hannibal ve Süleyman Askeri

Süleyman Nazif, 13 Mayıs 1916 tarihli *Harb Mecmuası* adlı yayında Erkân-ı Harbiye kaymakamı Süleyman Askeri üzerine yazdığı yazıya şu paragraf ile bir giriş yapıyor;

"Galiba Kartaca münasebetiyle olacak; Fransız şair meşhuru Lamartine "Şarkda Seyahat" eseri marufunda maksad-ı âlîcenâbânedan ziyade menafi-i ticariyyeye matuf ve hâdim add ile zillet-âlûd gösteriyor. Ve yalnız Kartaca'nın ve kurûn-u ûlânın değil, bilumum dünyanın ve her zamanın en büyük kahramanı olan **Anibal**'i bile "**Anibal** bana hiçbir vakit Hindistan kumpanyasının generallerinden başka bir şey görünmedi." sözüyle esfel-i sâfilîn-i şenâ'ate yuvarlıyor."[61].

Süleyman Nazif bu örnekte, Fransız yazar Lamartine'in Hannibal ve İngiliz komutanlar arasında tüccar devlet ve komutan ilişkisi bağlamında kurduğu analojik akıl yürütmeyi ödünç alıyor. Süleyman Nazif'e göre gerek eski dünyada gerekse bugün savaşların çıkması tek bir nedene indirgenemez ama Lamartine'nin İngiliz generaller için yazdığı şeylerde bir gerçek payı vardır. Esasen bu analojik akıl yürütmede temel çıkış noktası Hannibal ile Süleyman Askeri'nin intihar ederek hayatlarına son vermiş olmalarıdır. Cemal Paşa *Hatıralar* adlı kitabında Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkata-i İslamiyesi'nin kurulmasında görev almış Teşkilat-ı Mahsusa görevlisi Süleyman Askeri'den biraz aceleci, nikbin ama mükemmel bir idare adamı, zekâ, cesaret ve fedakârlığı ile muhite itimat veren mümtaz şahsiyet olarak söz etmektedir[62]. Süleyman Askeri, o zaman vatan toprağı olan Basra'yı İngiliz kuvvetlere karşı savunurken, her iki ayağından yaralanmış olup hasta karyolasından savaşı yönetmişti. Süleyman Askeri vefat ettiğinde otuz bir yaşındaydı, Hannibal ise altmış dört yaşındaydı.

5. Süleyman Nazif, Hannibal ve Ahmet İzzet Paşa

Süleyman Nazif, 29 Ekim 1918 (R.29 Teşrinevvel 1334) tarihli *Hâdisât* gazetesinde 'Mütâreke İmzalanırken' adlı yazısında;

"Kartaca'nın büyük kahramanı Anibal, vatanının en büyük düşmanı ve nihayet mâhîsi olan Romalılarla uzun seneler uğraşırken, vatandaşlarının hatiât ve ihmali, kendi muvaffakiyâtını düşmanlarının harekâtından ziyade işkâl ediyordu. Bu sırada imdat getiren kardeşi "Hasdrubal" Romalılara esir düşerek kafası kesildi. Ve Anibal'in çadırı önüne atıldı. Beklediği imdat yerine kardeşinin ser-i maktû'ı karşısında kalan Hannibal ağlayarak, -Ben bu başta Kartaca'nın akıbetini görüyorum! demişti. Sadr-ı lâhik İzzet Paşa da merkez-i umûmî kararı ve Enver ve Hafız Hakkı Paşalar eliyle ordumuzun acîb bir surette tensik edilmesine muvafakat etmeyerek, beş sene mukaddem Harbiye Nezâreti ile Erkân-ı Harbiye-yi Umûmîye riyasetinden çekildiği zaman, Kartacalı kahramanın iki bin sene evvelki macerasını ve sözünü tahattur edip etmemiş olduğunu bilmem, fakat kemâli telehhüfle…

–Ben bu işte Türkiye'nin akıbetini görüyorum!.. demiş olduğuna vicdanım emindir."[63]

Süleyman Nazif'in kurduğu analojik akıl yürütmesinde zayıf yanları, güçlü yana göre daha ağır basmaktadır. MÖ 207'de İtalya'nın güneyinde yardım bekleyen ağabeyine ulaşmak için tıpkı ağabeyi gibi Alplerden Roma'ya doğru yürürken Hasdrubal, Metauros Irmağı Savaşı`nda öldürüldü.

---

[61] Süleyman Nazif, Süleyman Askeri Bey, *Harb Mecmuası (Kasım 1915-Haziran 1918),* hzl. Faruk Önal, 3. Baskı, Ankara 2019, s.130-131.

[62] Cemal Paşa, *Hatıralar*, hzl. Alpay Kabacalı, İstanbul 2006., s. 62-64, s. 245.

[63] Yücel Öztürk, *Süleyman Nazif'in Hâdisât Gazetesindeki Yazıları 21 Teşrini evvel 1334-31 Mart 1335/1918-1919, (İnceleme, Metin, Dizin),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.68.

Ahmet İzzet Paşa (1864-1937), gençliğinde Goltz Paşa'nın yanında bulunmuş, Dömeke Muharebelerinin planlanmasına katılmış, Yemen'de huzuru sağlamaya gönderilmiş iyi bir asker idi. Süleyman Nazif, bu yazısında 6 Ocak 1914 tarihli irade-i seniye ile İttihatçıların orduda yaptığı tasfiyeyi hatırlatmaktadır. Ahmet İzzet Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı`na girmesine karşı idi. Ahmet İzzet Paşa, 1916'da Kafkas Cephesi`nde komutanlık yaptı. Nitekim bu yazıdan bir gün sonra Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, Mondros Ateşkes Antlaşmasını (30 Ekim 1918) imzaladı.

Süleyman Nazif, 25 günlük Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin (14 Ekim 1918-8 Kasım 1918) hitamından sonra kaleme aldığı 11 Kasım 1918 (R.11 Teşrinisani 1334) tarihli *Hâdisât* gazetesindeki "Şanlı Bir İnfikâk" adlı yazısında bu sefer onu Romalı oğul General P. Cornelius Scipio (Africanus) ile karşılaştırmaktadır. Şöyle yazıyor;

... Ben eminim ki pek de uzak olmayan bir günde vatan bu müşfik oğlunun hizmetine yine arzı ihtiyâc edecek ve bu hizmet o muazzez valideden diriğ olunmayacaktır. Sevgili İzzet Paşa mevkî'-i iktidâra gelirken meşhur **"Anibal"le** arasında bir mukayese tesis etmiş ve bir müşâbehet bulmuştum. Şimdi de **"Anibal"in** rakîb-i gâlibi "Scipio" ile karşılaştıracağım. Romalı kumandan "Scipio" Kartacalı kahraman **Anibal'i** mağlup ettikten ve memleketini medid ve müthiş bir beladan kurtardıktan sonra vatandaşları bu kumandana nefy ve tagrîb şeklinde acib bir mükâfât-ı muzafferiyet ita ettiler. Bu küfran Scipio'yu o kadar müteessir etmişti ki menfasında son nefesini verirken, – Nankör vatan!...Kemiklerim sana kısmet olmayacak!... demekten men'-i nefs edememişti. İzzet Paşa daha necip ve daha gafurdur. Eminiz ki hayatının her dakikasında ve en son nefesinde vird-i zebânı şu tehlîl olacaktır: – Ey vatan!.. Ey müşfik valide!.. Kemiklerim yalnız sana kısmet ve sana kurban olsun!..

Süleyman Nazif'in bu yazısında Hannibal'in galip rakibi Scipio Africanus ile Ahmet İzzet Paşa'yı karşılaştırması bir başka yaratıcı yazarlık denemesidir. 1918'de Ahmet İzzet Paşa, kabinesine aldığı Maliye Nazırı Cavit Bey, Adliye Nazırı Sabık Şeyhülislam Hayri Efendi, Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) ve Dahiliye Nazırı Fethi (Okyar) gibi İttihatçı geçmişe sahip kişilerden dolayı muhalefetle karşılaştı ve istifa etmek zorunda kaldı[64]. Scipio Africanus, Hannibal'in uzaktan iyi bir öğrencisi olmuş, Hannibal'i kendi topraklarında, Zama'da mağlup etmiştir. İstanbul Hükümeti, eski komutanlardan olduğu, sayılıp sevildiği için Ahmet İzzet Paşa'ya millî hareket ile iletişim kurmada aracılık görevi vermişti. Scipio Africanus, Roma Senatosuna Hannibal'in takibini bırakmalarını da söylemiştir. Sonraki olaylar, Hannibal, Scipio ve Ahmet İzzet Paşa'nın iyi bir komutan iken iyi bir siyasetçi ve diplomat olmadıklarını göstermiştir.

6. Süleyman Nazif, Hannibal ve Mehmet Âkif

Süleyman Nazif, 31 Temmuz 1919 (R. 31 Temmuz 1335) tarihli *Servet-i Fünun* gazetesinde "Mehmet Âkif Zâtı-Asârı-1" adlı yazısında;

"...Büyük şâirler, lisânıyle ibdâ'-ı âsâr ettikleri ırk ve kavmin istikbâlini ihzâr ve tanzim ile, târihini tahkim ederler, öyle zannediyorum ki Finike'nin bir Eşil'i (Akhilleus), Kartaca'nın bir Virgil'i olsaydı, zamanlarının en kâr-güzâr birer hey'et-i ictimâiyyesini teşkil etmiş olan şu iki kavim, târîh-i akvâmda birer yetîm-i müebbed kalmazdı. **Anibal'in** vicdanları hayran eden kahramanlıkları bile Kartaca'yı ikinci hayâta ib'âs edemedi."

[64] Hüseyin Kâmil *Ertur, Tamu Yelleri* adlı anılarında Yemen'de birlikte çalıştıkları Ahmet İzzet Paşa'nın kendisini şeyhülislam yapmak için çaba harcadığını ve saraya takdim ettiğini, ancak Sultan Vahidettin'in İttihatçı diye reddettiğini yazmaktadır. bk. Esat K. Ertur, *Tamu Yelleri,* Ankara, 1994, s. 148-149.

Süleyman Nazif'in bu yazısında devlet ve şair/komutan arasında kurulan bu bağ, edebiyat adamlarının bir milletin kültür hayatındaki önemini göstermesi açısından önemlidir. Süleyman Nazif'i, 1908'de Mehmed Âkif Bey'le tanıştıran Mithat Cemal Kuntay idi. Süleyman Nazif, 1919'da daha önce *Servet-i Fünûn'da* "Mehmed Âkif" hakkında yazdığı yazıları bir kitapta topladı. Mehmet Âkif Ersoy, Çanakkale Şehitlerine şiiri ile Türk kahramanlığını unutulmaz kılmıştır. Kartaca ile ilgili elimizde bugün yeterince kaynak kalmamasında Roma Cumhuriyeti'nin de suçunu hesaba katmak lazımdır. Voltaire (1769), Roma tarihçilerinin Kartacalılara karşı ön yargılarını tartıştığı ve tarihsel kuşkuculuk (Historical Pyrrhonism) kavramına dayarak bu tarihi olay hakkında daha iyi bir hüküm verebilmek için Hannibal ailesinin arşivine girmenin gerekliliğini belirtmektedir[65].

7. Süleyman Nazif, Hannibal ve Mustafa Kemal Atatürk

Süleyman Nazif'in, 20 Mart 1923 tarihli ***İleri*** gazetesinde "Müncî-i Azam" (Büyük Kurtarıcı) adlı yazısında; Hannibal ile Mustafa Kemal Atatürk arasında analoji kurduğuna ilk dikkati çeken rahmetli Atilla Oral olmuş[66]. Süleyman Nazif bu yazıda şöyle yazmaktadır;

"Mustafa Kemal'i bir fark ile yalnız **Anibal**'e benzetirim. İmkansızlıkla son dereceye kadar mücadele eden Kartacalı kahramanın hayat öyküsü beni tam kırk senedir…mütehassis eder. Zavallı büyük adam muvaffak olsaydı Şimali Afrika'nın Mustafa Kemal'i olurdu. Mustafa Kemal, Garbi Asya'nın fakat muvaffak olmuş **Anibal**'idir. İşte son mesai ve muvaffakiyetimizde Mustafa Kemal Paşa'nın mevki ve hissesi".

Süleyman Nazif'in bu yazıda sorduğu anahtar soru şudur: Bu başarının ne kadarı Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına atfedilebilir? Bu soruyu, Yavuz Sultan Selim, Selahaddin Eyyübi, Napoleon, Hannibal'den hareketle cevaplamaya çalışıyor. Nazif, burada toplum ve lider arasındaki karşılıklı ilişkiyi gösterme konusunda başarılıdır. Süleyman Nazif, Hannibal için "Zavallı büyük adam muvaffak olsaydı Şimali Afrika'nın Mustafa Kemal'i olurdu." ifadesiyle bir tür "olmuşa rağmen düşünme" (Counterfactual thinking) örneği vermektedir.

Bu analojinin de zayıf yönü daha baskındır. Süleyman Nazif'in kırk senelik yazılarında Hannibal, içinden çıktığı Kartaca ile uyuşamayan bir lider olarak sunulmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ise içinden çıktığı Türk milleti ile özdeşleşmiştir. Hannibal, İtalya topraklarında yerini kendi seçtiği savaşlarda galip geldi. Güney İtalya'da Roma'ya tabi olmak istemeyen şehirlerden erzak ve asker yardımı gördü. Kendi toprağı olan Zama'da yenildi. Türk istiklal harbi, bir vatan müdafaası savaşı olup Mustafa Kemal Paşa, düşmanı kuşatma yerine Yunan cephe hattını yardı. Hannibal zaferlerinden faydalanamamış, diplomasi sanatını kullanamamıştır. Mustafa Kemal Atatürk[67] ise gücünün sınırlarını bilen bir komutan, en az askerlik kadar iç ve dış siyasetin yönetiminde de iyi olduğunu göstermiştir.

Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk ve Anibal" konusunda General Sherrill'den şu ifadeleri aktarmaktadır. General Sherrill'e göre, Atatürk'ün Dumlupınar Meydan muharebesi, Hannibal'in meşhur Kan (Cannae) Savaşından daha üstündür. Hannibal'in hatası, yalnız Roma ordularının kurtulmasıyla kalmadı. En sonunda bu hatadır ki Kartaca'nın çöküp, ateşler içinde yok olmasıyla sonuçlandı. Atatürk'ün Sakarya, Dumlupınar Savaşları bütün bir düşman dünyasının yıkılmasıyla bitti[68]. General Muzaffer Özsoy'a göre de "Yaşama gücü bulunmayan bir şeyi, en yetenekli insanların yardımıyla

[65]Jose Rabasa, Masayuki Sato, Edoardo Tortarolo, and Daniel Woolf (Ed.), *The Oxford History of Historical Writing*, Volume 3: 1400-1800, Oxford 2011, s. 268.

[66] Atilla Oral, Süleyman Nazif Bey'in; "Mustafa Kemal Paşa İtirafı", https://mustafakemalim.com/suleyman-nazif-beyin-mustafa-kemal-pasa-itirafi/, 7 Temmuz 2022.

[67] Atatürk ve De Gaulle'un politik rollerinin benzerlikleri üzerine bir başka çalışma için, bk. Mattei Dogan, "Atatürk and De Gaulle: Similarities Between Two Charismatic Personalities" Papers and Discussion; Türkiye İş Bankası International Symposium on Atatürk (17-22 May 1981), Ankara 1984, 109-120.

[68]Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, İstanbul 2003, s. 86.

bile ayakta tutmanın olanağı yoktur. Ordu sevk ve idaresindeki dehasına rağmen Hannibal, Kartaca'nın yaşlanmış ve dermansız kalmış yapısını yıkılmaktan kurtaramamıştı"[69] demektedir. General Özsoy, bu ifadesiyle tarihte nesnel koşulların önemine işaret etmektedir. Yukarıdaki bu iki örnek de bu analojik akıl yürütmenin zayıflığını göstermektedir.

8. Süleyman Nazif, Hannibal ve Koca Ragıp Paşa

Süleyman Nazif 1926 tarihli *Türk Hava Mecmuası'ndaki* "Valideler ve Vatan Muhabbeti" adlı yazısında Nazif, Koca Ragıp Paşa'nın (1698-1793) ordunun batılı tarzda yenilenmesi noktasındaki görüşünü; "Kartaca Kahramanı (**Anibal**)"in "Roma'yı Roma'da mağlup etmek lazımdır!" dediği gibi, Türk sadrazam da "Avrupa'nın hırsını yine Avrupa'nın vesaitiyle kahretmek gerek!"[70] sözleriyle dile getirir. Bu örnek, zayıf analojik akıl yürütmeye güzel bir örnektir. Çünkü Hannibal, bu ifadesiyle İtalya coğrafyasını kastetmektedir. Koca Mehmet Ragıp Paşa yukarıdaki ifadesiyle düşmanın harp teknolojisini almayı ya da daha iyisini yapmayı ifade etmektedir. Diğer yandan Berkes, "şair sadrazam" olarak belirttiği Ragıp Paşa'nın Hendesehane'yi açmak istediğini, öğrencilerini Sütlüce yakınlarında Karaağaç'ta gizlice okuttuğunu yazdıktan sonra Mustafa Nuri Paşa'ya dayanarak, ıslahat yapalım derken, eski düzeni de yitirme tehlikesini olduğu iddiasında olduğunu ileri sürmüştü[71].

Hannibal, İtalya coğrafyasında yaptığı savaşlarda başarılı olmuş, kuşatma teknolojisi iyi olmadığı için Roma'yı kuşatma cesareti gösterememişti. Romalı General Scipio ise geliştirdiği strateji ve taktik ile Hannibal'i kendi vatanında Zama'da yendi.

Süleyman Nazif, bu meseleyi İbn-i Haldun'un nazariyeleri ile pekâlâ açıklayabilirdi. Esasen Koca Ragıp Paşa'nın Avrupa teknolojisi karşısındaki öncü tavrını, tarihçi Arnold J. Toynbee'nin "Herodianism" kavramı daha açıklayıcıdır[72]. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu ve Mehmet Ali yönetimindeki Mısır, Batı'nın üstünlük sırrını öğrenerek, benimseyerek Batı'ya karşı durdular[73].

Tartışma ve Sonuç

Yahya Kemal'e göre Süleyman Nazif, "münşi" doğmuştu[74]. Fuat Köprülü'ye göre terkiplerinde ahenkli ve tantanalı vezinleri terk etmeyen ve Türk'ü (Osmanlıca) vavsız yazan Süleyman Nazif, en samimi ve en ateşîn bir milliyetperver olarak telakki edilmelidir[75]. Ahmet Haşim'e göre "kelime"lerin serdarı idi[76]. Peyami Safa'ya göre "Batarya ile Ateş" yazarı, Fuzulî'nin aşkından ziyade Nef'î'nin kinine varistir[77] . Fazıl Ahmet Aykaç, Rüşen Eşref ile yaptığı röportajda çok ve bol yazan nesirci (nâsir) Süleyman Nazif'in üslubunu bin bir koku ve renkli Mısır çarşısına, bazen de Karadağ Kralının büyük üniformasına benzetmektedir[78].

Rahmetli Orhan Koloğlu'nun Batı literatüründen tarihçiliğimize taşıdığı "Bugüncülük" (Presentism) kavramı[79] açısından bu sekiz yazıya baktığımızda 1908-1918 arasını tek bir dönem görmemekle beraber ilk dört yazı için "bugün", 23 Temmuz 1908; 5 ve 6. yazılar için 30 Ekim 1918

[69] Muzaffer Özsoy, Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Ömer Celal Sarc ve diğerleri, 2. Baskı, İstanbul 1986, s. 121.
[70] Süleyman Nazif, "Valideler ve Vatan Muhabbeti", *Türk Hava Mecmuası,*1926, Sayı:4, s. 2.
[71] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 2. Baskı, İstanbul 2002, s.66.
[72] Arnold J. Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor,* 2. Baskı, çev. Ufuk Uyan, İstanbul 1988, s. 185-186.
[73] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye,* 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 117.
[74] Yahya Kemal Beyatlı, *Siyâsî ve Edebî Portreler,* 3. Baskı, İstanbul 1986 s. 27.
[75] Köprülüzade Mehmed Fuad, "Tenkit: Firak-ı Irak, Muharriri: Süleyman Nazif Bey, *Büyük Mecmua,* 6 Mart 1919, Nr. 1, S. 10.
[76] Ahmet Haşim, "Son Şarklı", *Türk Klasikleri Üç Eser,* hzl. Mehmet Kaplan, İstanbul 1988. s.115.
[77] Peyami Safa, *Objektif 6: Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar,* İstanbul 1976, s. 41.
[78] Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar ki…*, hzl. Şemsettin Kutlu, İstanbul 1972, 249.
[79] Orhan Koloğlu, "Tarih Öğretiminde Bugüncülük/Presentizm, Yanılsamalar ve Sonuçları, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu, hzl. Salih Özbaran, İstanbul, 1995, s. 96.

Mondros Mütarekesi; 7 ve 8. yazılar için 9 Eylül 1922 (İzmir'in kurtuluşu) kabul edilebilir. Süleyman Nazif'in gazete köşe yazıları, genel olarak bu dönüm noktaları göz önüne getirilerek okunmalıdır.

Nasıl ki Eyfel kulesini, hiç Paris'e gitmeden, çizgi film ve çizgi romanlarda gören bir çocuk, etrafındaki elektrik direklerini Eyfel kulesine benzetebiliyorsa Süleyman Nazif de gençlik yıllarında okuduğu Hannibal'in hayatını, kurduğu analojik akıl yürütmelerde bir taban alan (bilinen konu) yaparak, kendi ifadesiyle kırk yıl boyunca karşılaştığı her olayda (hedef alan) Hannibal ile karşılaştırma ve benzetmeler yapmıştır. Süleyman Nazif, analoji karşılığı olarak temsil, mümâselet, müşâbehet, teşbih gibi kelimeler arasından bir yazısında "müşâbehet" kelimesini tercih etmiştir.

Tıpkı tarihçilik kaygısı olmayan Plutarkhos gibi gazeteci Süleyman Nazif'in de önceliği, edebî inşa ve güncel siyasî meselenin okuyucuları tarafından daha iyi anlaşılmasıdır. Her gün gazetelere gündemle ilgili köşe yazısı yazmanın da zorluğu ortadadır. Süleyman Nazif'in tarihçi ve devlet adamı babası Sait Paşa'yı taklit hevesi onu muharrir ve şair olmaya yönelttiği iddia edilebilir.

Matthew Lipman'a göre, tümevarımsal bir şekilde analoji ve metaforların kullanıldığı yükseltici (amplificative) düşünme tarzı, gerçekten yaratıcı düşünmeyi ve yazmayı geliştirilebilir[80]. Ama bu tür bir yaratıcı düşünme ve yazma tarzı da çoğu kez tarihsel düşünme pratiğine uygun olmayabilir. Gazete okuyucusu, hakiki tarihsel bilgiler ışığında gazetecinin kurduğu analojik akıl yürütmeleri değerlendirecek kadar iyi yetiştirilmelidir. Bu da gazete yazarlarının zamanla daha güçlü analojik akıl yürütmeler ileri sürmelerini sağlayacaktır. Benzer ilişki vatandaş ve siyasetçi arasında da kurulabilir. Bu konuda okullarda tarih öğretmenlerine çok önemli görevler düşmektedir. Okullarda öğrencilere güçlü ve zayıf tarih analojilerini ayırt edebilmeyi öğrenecekleri etkinlikler sunulmalıdır.

Roma ve Kartaca mücadelesinde Süleyman Nazif'in galip olan Roma ile değil de mağlup olan ve mezarları bile tahrip edilen Kartaca ve Kartacalı Komutan Hannibal ile duygudaşlık kurması ayrıca takdire şayan bir konudur. Üsküdar Amerikan Kız Kolejinde, Batı Uygarlığı Tarihi aldığını düşündüğümüz Halide Edip Adıvar, 1913'te Darülfünun salonunda hanımlara vermiş olduğu "Felâketlerden Sonra Milletler" adlı konferansında Kartaca karşısında galip Roma'nın sebat ve azmini vurguluyordu. Halide Edip'e göre "Kartaca'nın kalbinde yalnız para, yalnız sefahat, yalnız rahatça yaşayıp ölmek fikri vardı." Bunları düşünürken Roma'yı unutuyorlardı. Roma ise unutmuyordu. Halide Edip'e göre, Kartaca ordusu paralı askerlerden oluşuyordu ve Hannibal gibi büyük ve vatanperver komutanların olması yeterli değildi. Uzun süren savaşlarda nesiller ve ordular dövüşür ve sonunda kazananlar her an vatanını kalbinde taşıyarak savaşa vücuduyla ve ruhuyla hazırlananlardır[81]. Halide Edip Adıvar'ın Balkan Savaşları ortamında yazdığı bu satırlar, Goltz Paşa'nın (1883) *Millet-i Müsellaha* kitabındaki fikirleri de hatırlatmaktadır. Ama Goltz Paşa da eserinin komutanlık kısmında Hannibal'in Kartacalıları bir dönem dünyanın en iyi askerî milleti hâline getirdiğini belirtmektedir[82]. Kartaca ordusu, Pirene Dağlarını ancak Hannibal'in komutanlığında geçebildi. Öte yandan Roma Devleti'nin, bol erzak ve asker kaynağına, Fabius Maximus[83] (öl. MÖ 203) ve Scipio Africanus (öl. MÖ 183) gibi temkinli Roma devlet adamı ve generallere, senatoda her konuşmasını "Kartaca Yıkılmalıdır!" diye bitiren yaşlı Cato (öl. 149) gibi bir senatöre sahip olduğunu da gözden uzak tutmamak lazımdır.

---

[80] Matthew Lipman, a.g.e., s.249.

[81] Halide Edip Adıvar, "Felaketten Sonra Milletler (Darülfünun salonunda hanımlara irad edilmiş bir hitabe)", *Türk Yurdu,* sayı:40, 1913, s. 289.

[82] Colmar von der Goltz, *Millet-i Müsellaha (Ordu Millet),* 2. Baskı, Yay. hzl. İsmet Sarıbal, İstanbul 2016, s. 75-75.

[83] Plutarkos; Vitae (Hayatlar) eserinde, Romalı devlet adamı Fabius Maximus'u Atinalı Perikles ile mukayese etmektedir.

17 Aralık 1920'de Antalya Öğretmenler Derneğinin Müsameresinde "*Türk Sabrı ve Anadolu Zaferi*" üzerine bir konuşma yapan Hamdullah Suphi'ye göre "Anibal, babasının telkin ve terbiyesi üzerine Roma husûmetini kalbine bir din hâline koymuştu… Kendi vatanı bu kahraman evladının mücadelesine karşı âdeta bir seyirci vaziyeti almıştı." Hamdullah Suphi'ye göre; askerî deha olarak gösterilen Hannibal, muzaffer olduğu yerleri koruyamadı, hem de kendi vatan topraklarında mağlup oldu[84]. Hamdullah Suphi bu tarihi örneklerden hareketle, Türk fatihlerin kurduğu hükümetlerin veya imparatorlukların çok daha devamlı ve istikrarlı olduğu fikrini işlemeye çalıştı.

Dünya tarihi bilgisini önemsiyorum. Türk tarihi ile dünya tarihini mukayese etmeyi sağlayan güçlü analojik akıl yürütmelerin sınıf içinde kullanılması pedagojik olarak değerlidir. Ancak geleceğin gazetecilerini (siyasetçilerini) ve okuyucularını (vatandaşlarını) da öyle yetiştirmeliyiz ki taban alanı (bilinen konu) Türk tarihinden alınan bir tarihi şahsiyete dayalı olarak güçlü analojik akıl yürütmeler yapabilecek donanıma sahip olsunlar ve bu türden güçlü analojileri de takdir edip siyaset, kültür ve sanat alanlarına yansıtsınlar.

Süleyman Nazif, Koca Ragıp Paşa için "Fransızca bilmeyen Türklerin hemen hiç birine malum değildir. Fransızca bilenler arasında da o maceraya vakıf olanlara nadiren tesadüf edilir."[85] diye samimiyetle itiraf ediyor. Esasen Süleyman Nazif, yazılarında Koca Ragıp Paşa'yı ilk kez çocukken baba evinde yapılan toplantılarda duyduğunu yazmaktadır[86]. Bu bilgiler, akademik tarihçilik, popüler tarihçilik ve okul tarihçiliğinin birbirini nasıl tamamladığını göstermesi açısından önemlidir.

Teşekkür Notu: Bu çalışmada analoji ve metafor ile ilgili eserleri ve düşüncelerini benimle paylaşan Felsefe Eğitimcisi Prof. Dr. Mehmet Ali Dombaycı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Metni okuyan ve değerli görüşlerini paylaşan Betül Budak hocama minnettarım.

Kaynakça

ADIVAR, Halide Edip, "Felaketten Sonra Milletler (Darülfünun salonunda hanımlara irad edilmiş bir hitabe)", *Türk Yurdu,* Sayı:40, (1913), s. 289.

AKIŞLI, Tahir, *Türk Hava Kurumu Mecmuası İndeks-Tahlil,* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2016.

ALEMDAR, Emrullah ve Savaş Keleş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı,* Ankara 2018.

ANONİM, "Süleyman Nazif ile Mehmet Ali Ayni Arasında Gizli Kalmış Münakaşa ve Neşredilmemiş Mektuplar", *Vakit,*1-27 Birinciteşrin 1942.

ATA, Bahri, "Türk Tarih Öğretmen Adaylarının Tarih Eğitiminde Analoji Anlayışları" *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi,* (Ed). M. Safran ve Dursun Dilek, İstanbul (2008), 302-315.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 4, (1919). İstanbul 2000.

AY, İbrahim, *Süleyman Nazif'in Dergi ve Gazetelerdeki Sanat ve Edebiyat Yazıları (1869-1927),* Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2016.

AYVAZOĞLU, Beşir, *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi,* İstanbul 2006.

BAGGINI, Julian ve Peter S. Fosl, *Filozofun Takım Çantası,* çev. İrem Koyuncu, İstanbul 2022.

BAYCAN, Kadir, *Süleyman Nazif'in Bütün Eserleri (1 Ağustos 1909-31 Aralık 1909) (Metin-İnceleme-İndeks),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları,* Ankara 1989.

BENOIT, Pierre, *Lübnan Kasrının Sâhibesi.* (Müt. Süleyman Nazif), İstanbul 1926.

[84] Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dağ Yolu 2, hzl. Dr. Fethi Tevetoğlu, Ankara 1987, s. 157-158.

[85] Tahir Akışlı, Türk Hava Kurumu Mecmuası İndeks-Tahlil, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 113.

[86] İbrahim Alâettin [Gövsa], age., s.122.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 2. Baskı, İstanbul 2002.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Siyâsî ve Edebî Portreler,* 3. Baskı, İstanbul 1986.

BİNARK, İsmet ve Nejat Sefercioğlu, "Süleyman Nazîf Bibliyografyası", *Türk Kültürü,* 1977, 15 (172).

BİNGÖL, Ulaş, "Süleyman Nazif Bibliyografyası*", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Said Paşa ve Süleyman Nazif Özel Sayısı, 2016, 15, 145-156.

BOZKURT, *Mahmut Esat,* Atatürk İhtilali, İstanbul 2003.

CEMAL PAŞA*, Hatıralar,* 2. Baskı, hzl. Alpay Kabacalı, İstanbul 2006.

ÇAKIR KAYTANCI, Merve, *Felsefi Bir Öğrenme Ortamı Olarak Matthew Lipman'ın Sorgulama Topluluğu,* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022.

ÇANKAYA, Ali, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, I. Cilt, Ankara, 1968-1969.

ÇANKI, Mustafa Namık, "Analogie" (Analoji) Maddesi, Büyük Felsefe Lûgatı, 1 A-E, Yay. hzl. Recep Alpağıl, İstanbul 2021.

ÇETİNKAYA, Y. Doğun*, Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914),* İstanbul 2003.

GÜL, Mustafa Fırat, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sıcağında Hafız Hakkı Paşa-Süleyman Nazif Tartışması", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2021, 8(24), 475-491.

GÜLTEKİN, Fatma, *Ortaöğretimde Tarih Derslerinin Öğrencilerin Akıl Yürütmeleri Üzerine Etkisi (Aksaray İli Örneği),* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

HAŞİM, Ahmet, "Son Şarklı", *Türk Klasikleri Üç Eser,* hzl. Mehmet Kaplan, İstanbul 1988. 113-115.

İPEKTEN, Halûk, "Ölümünün 31. Yıldönümünde: Süleyman Nazif", *Bilgi Aylık Meslekî Fikir Dergisi,* 1958, sayı.130-131, 9-10/17.

KANSU, Mazhar, *Müfit Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* 1. Cilt, 4. Baskı, Ankara 1997.

KARAKAŞ, Şuayp, *Süleyman Nazîf,* Ankara 1988.

KEKLİK, Nihat, *Felsefede Metafor Felsefe Problemleri'nin Metafor Yoluyla Açılanması,* İstanbul 1990.

KIZILASLAN, Mert, *Süleyman Nazif'in Bütün Eserleri (Ocak 1909-Temmuz 1909) (metin-İnceleme-İndeks),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

KOLOĞLU, Orhan "Tarih Öğretiminde Bugüncülük/Presentizm, Yanılsamalar ve Sonuçları, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu, hzl. Salih Özbaran, İstanbul 1995, s. 95-103.

KÖPRÜLÜZADE, M. Fuad, "Tenkit: Firak-ı Irak, Muharriri: Süleyman Nazif Bey", *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, Nu. 1, s.10.

LAKOFF, George ve Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil,* çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul 2010.

LIPMAN, Matthew, *Thinking in Education,* 2nd. edition, Cambridge, 2003.

LUDWIG, Emil, *Napoleon,* çev. Atakan Akçalı, İstanbul 2010.

MANSEL, Arif Müfid, "Hannibal'in Mezarı", *Belleten,* 1968, 32(128), 527-551.

MEHMET TEVFİK, *Anibal,* İstanbul 1303 (1887/1888).

ORAL, Atilla, Süleyman Nazif Bey'in; "Mustafa Kemal Paşa İtirafı", https://mustafakemalim.com/suleyman-nazif-beyin-mustafa-kemal-pasa-itirafi/, 7 Temmuz 2022.

ORHUN, Murat, "Kartaca'lı Hannibal" *Dr. Kemal Daşçıoğlu'na Vefa Kitabı* (Ed.) Mithat Aydın ve Süleyman İnan, Ankara 2020, s. 711-739.

ÖZSOY, Muzaffer, Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Ömer Celal Sarc ve diğerleri, 2. Baskı, İstanbul 1986, 83-130.

ÖZTÜRE, Avni, *Resim-Fotoğraf-Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi,* İstanbul 1969.

ÖZTÜRK, Yücel, *Süleyman Nazif'in Hâdisât Gazetesindeki Yazıları 21 Teşrini evvel 1334-31 Mart 1335/1918-1919) (İnceleme, Metin, Dizin),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

RABASA, Jose´ Masayuki Sato, Edoardo Tortarolo and Daniel Woolf (Ed), *The Oxford History of Historical Writing,* Volume 3: 1400-1800, Oxford 2011.

SAFA, Peyami, *Objektif 6: Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar*, İstanbul 1976.

SALLUSTİUS, "Julius Caesar'ın Bir Söylevi", çev. Güngör Öner, Yansıma, 1972, 1 (8), 288-290.

SPENGLER, Oswald, *Batı'nın Çöküşü,* İstanbul 1978.

STRAUSS, Barry, *Tarihe Yön Veren Komutanlar,* çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, 2012.

SÜLEYMAN NAZİF, "Hürriyet Ordusunda" *Osmanlı,* 21 Nisan 1909, nr.36, s.1.

SÜLEYMAN NAZİF, "Siyaset-i Hariciyemizin Esasları", *Yeni Tasvir-i Efkâr,* 9 Haziran 1909, C.1, Nu.10, s.1.

SÜLEYMAN NAZİF, "Şeyh Şamil ", *Yeni Tasvir–i Efkâr,* 10 Ağustos1909, C.1, Nu.71, s.1.

SÜLEYMAN NAZİF, "Dârülfünûn-u Osmanî Türk Tarih-i Medeniyeti Muallimi Ahmed Agayef Beyefendi'ye", *İctihad*, 11 Temmuz 1329/1913, C.3, Nu. 71, 1549-1551.

SÜLEYMAN NAZİF, Süleyman Askerî Bey, *Harb Mecmuası,* (Kasım 1915-Haziran 1918), hzl. Faruk Önal, 3. Baskı, Ankara 2019, 130-131.

SÜLEYMAN NAZİF, 'Mütâreke İmzalanırken' *Hâdisât,* 29 Ekim 1918, (R.29 Teşrinevvel 1334), c.1., nu 10, s.1.

SÜLEYMAN NAZİF, "Şanlı Bir İnfikâk", *Hâdisât,* 11 Kasım 1918 (R.11 Teşrinisani 1334) C. 1, Nu.23, s.1.

SÜLEYMAN NAZİF, "Mehmet Âkif, Zâtı–Asârı-1", *Servet-i Fünun,* 31 Temmuz (R. 31 Temmuz 1335), C.56, Nu.1420, s.248-252.

SÜLEYMAN NAZİF, "Müncî-i Azam", *İleri,* 20 Mart 1339/1923, nr.1842, s.1-2

SÜLEYMAN NAZİF, "Valideler ve Vatan Muhabbeti", *Türk Hava Mecmuası,*1926, Sayı:4, s. 2.

SÜLEYMAN NAZİF, *Mehmed Âkif*, İstanbul 1971, 93-111.

ŞEYİHOĞLU, Ayşegül, İbrahim Emrah Özgürbüz ve Elif Torun, "İlköğretim 4-5-6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Analojilerin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 2022, 55, 347-375.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, *Dağ Yolu 2,* hzl. Dr. Fethi Tevetoğlu, Ankara 1987.

TOYNBEE, Arnold J. *Hannibal's Legacy: the Hannibalic War's effects on Roman Life, vols 1 and 2,* London 1965.

TOYNBEE, Arnold J. *Medeniyet Yargılanıyor,* 2. Baskı, çev. Ufuk Uyan, İstanbul 1988.

TÜRKAN,Ahmet "Osmanlı'da Yabancı Okullar Konusu: Süleyman Nazif'in Diyarbakır'daki Hristiyan Eğitim Kurumlarına Dair Layihası Üzerine Bir Değerlendirme", *TALİM,* 2021, 5(1), 77-100.

ÜNAYDIN, R. E. *Diyorlar ki…,* hzl. Şemsettin Kutlu, Birinci Basılış, İstanbul 1972.

VON DER GOLTZ, *Colmar Millet-i Müsellaha (Ordu Millet),* 2. Baskı, Yay. hzl. İsmet Sarıbal, İstanbul 2016.